

SURHANDERYA BÖLGESİ ÖZBEK SÜNNET DÜĞÜNLERİNİN FOLKLORU

Latifa HUDAYKULOVA *

ÖZET

Bu makale Surhan Derya vahasındaki sünnet düğünlerindeki “cer” (toya davet etmek), “kavzak” (yemek hazırlamak için ateş yakmak üzere yakacak toplamak), “çanki (kadınların müzikli eğlencesi), “Bola qochdi – oğlan kaçtı” (çocuğun korktuğu ve kaçmaya çalıştığı düğünün adı), “Bala keldi – oğlan geldi” (düğün çocuğu geri gelir), “Khatna to’y”daki (Sünnet düğünü) “alkış” gibi gelenek ve uygulamaları, bu düğünlerde söylenen türkülerin anlamlarını ve sünnet düğünlerinin etno-kültürel özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Düğüne davet, yakacak toplama, kadının çengisi, oğlan kaçtı, oğlan geldi, alkış, sünnet düğünü.*

ABSTRACT

This essay aims at examining the antique genres such as “Jar” (inviting to the party), “Qovzoq” (gathering wood for making fire to prepare meals), Chonqi (women’s musical party), “Bola qochdi – the boy has gone” (the name of the party which the party boy is afraid and tries to run away from the party), “Bola keldi – the boy has come” (the party boy returns away), “olqish” (blessing) in the “Khatna to’yi – circumcision party”, and customs and traditions, the meaning of the songs, which sing in those parties, and ethno-cultural features of the circumcision party of the oasis of Surkhon.

Key words: *inviting to the party, gathering wood for making fire to prepare meals, women’s musical party, the boy has gone, the boy has come, blessing, circumcision party.*

* Özbekistan Cum. Bilimler Akademisi, Alişir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Halkbilim bölümü, Taşkent, ÖZBEKİSTAN.

Sünnet düğünü merasimiyle ilgili koşuklar, aytımlar, örf ve âdetler genel Özbek folklorunun ortak yönlerindedir. Tarihi temelleri çok eski dönemlere dayanan bu merasimler etnografik bakımdan G. P. Snesev, V. N. Basilov, H. İsmailov, A. Aşirov gibi âlimler tarafından belli bir düzeyde araştırılmışsa da,¹ Ayrıca, M. Aleviye, B. Sarımsakov, S. Devletov, N. Kuranbayev'lerin araştırmalarında¹ sünnet düğünlerine ait önemli bilgiler yer almaktadır.

Araştırma alanımız olan Surhan vahası sünnet düğünleri hakkında ise R. Abdullayev'in araştırmalarında², B. Hamrakulova³ ve N. N. Tursunov'un⁴ vaha ahalisinin etnik tabiatı üzerine hazırladıkları doktora tezlerinde bazı bilgilere rastlanmaktadır.

Çocuğun sünnet edilmesi geleneğinin kökleri ta eski iptidâî dönem merasimlerine dayanıyor ise de Orta Asya'nın Araplar tarafında işgal edildikten sonra bölgede yaşayan halkların birçok gelenekleri gibi sünnet de İslami mahiyet kazanmıştır⁵. Profesör U. Karabayev'in yazdığına göre, "sünnet yapma geleneği eski Mısır, Endonezya, Avusturalya, Afrika, Hindistan gibi ülkelerde vardı. Sünnet yapma eski Babil'de yaşayan halklar arasında da geniş bir şekilde dağılmıştı. Sünnetin Orta Asya'da da daha önceden var olduğuna dair tahminler var ise de bu merasimin Arapların istilâsından sonra (VIII. yüzyıl) geliştiği bir gerçektir."⁶

Merasimin adı "hatna" yani ilk önce Hz. Muhammed tarafından yapılan ve başka Müslümanların da yapmaları şart olan merasim olarak kabul edilmiştir. Etnografik kaynaklarda erkek çocuğu sünnet yapma merasiminin Araplar istilâsından sonra Orta Asya'da gelenek haline geldiği kaydedilmiştir⁷.

¹ M. Alaviya. **O'zbek xalq marosim qo'shiqlari**. Toshkent, Fan, 1974; B. Sarimsoqov, "Xatna to'ylari folklori", **O'zbek folklori ocherklari**. 1.tom., Toshkent: Fan, 1988, B. 190-193; Yana o'sha. "Xatna to'ylari folklori", Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O., **O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi**, Toshkent: O'gituvchi, 1990, B. 131-134; S. Davlatov, **Qashqadaryo vohasi o'zbek to'y marosimlari folklori**. Filol. fanlari nomz. diss. avtoref, Toshkent, 1996. - s.13-18; N. R. Quronboeva, **Xorazm to'y qo'shiqlari**. Filol. fanlari nomz. diss. avtoref. Toshkent, 1998. B. 11-15.

² Abdullaev, R., **Obryad i muzika v kontekste kulturi Uzbekistana i Sentralnoy Azii**, Tashkent, 2006. s.180-184.

³ Hamroqulova, B., **Surxondaryo viloyati bolalar bilan bog'liq urf-odatlar**, Tarix fanlari nomz. diss. Toshkent, 2003. B.107-11.

⁴ Tursunov, N. N., **Etnicheskie osobennosti naseleniya Yujnosurxanskogo oazisa (konets XIX – nachalo XX v.)**: Avtoref. diss. kand. istorich. nauk. – Tashkent, 2007. s.22-23.

⁵ Bkz. Kosven, M.O., **Ibtidoiy madaniyat tarixidan ocherklar**, Toshkent, 1960. B.155-156; Snesev, G. P., "K voprosu o proisxojdenniya praznestva sunnat-toy v ego sredneaziatskom vari-ante", **Sredneaziatskiy etnograficheskiy sbornik**, Kn.3, Leningrad: Nauka, 1971. s.256-273; Sarimsoqov, B., "Xatna to'ylari folklori", **O'zbek folklori ocherklari**, 1-tom. Toshkent, Fan, 1988, B.191.

⁶ Qoraboev, U., **O'zbek xalq bayramlari**, Toshkent, 2002, B.124.

⁷ Karmisheva, B. X. – Gubaeva, S. S., "Obryadi, svyazannie s rojdeniem i vospitaniem detey u karateginskix kirgizov", **Sredneaziatskiy etnograficheskiy sbornik**, Vip.V. – Moskova: Nauka, 2007, s.159.

“Hatna” kelimesi Arapça bir kelimedir ve “herkesin kabul ettiği kural, âdet” anlamını taşır. Bu merasim bazı yerlerde “hatna toyu” diye adlandırılır. Zira “hatna” kelimesi Arapça “kesmek, kısaltmak” anlamını taşıyan “hatnun” fiilinden alınmıştır.

Bilindiği gibi, Özbekçede erkek çocukların sünnet edilmesi merasiminin “hatna toyu”, “Çuk toyu”, “Toyu piser”, “Çukburan”⁸, “Çukran toyu”, “Oğul toyu”, “Nevere toyu”, “Kol helalleş toyu”⁹ gibi adlarla anılır. Oğul çocuğun sünnet edilmesi Surhanderya’da “Hatna toyu”, “Çukburan”, “Kolunu paklaş” veya “Kolunu helalleş”, “Güle kıldırmaq”, “Kestiriş”, “Oğul toyu”, “Ul toyu”, “Çukran”, “Çilburan”, “Güle beççe” gibi isimlerle adlandırılır. Surhan vahasında gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda oğul düğünü merasiminin “körpe dikti”, “küçük meslehet” veya “küçük toy”, “meslehet aşı”, “odun aşı” veya “odun yığar”, “kazan kuruş”, “nan pişirer”, “kiyit piçer”, “Hatmi Kur’an”, “nahar aşı”, “bala geldi” veya “hay yar dost”, “bala giyindirer”, “çanki”, “kette toy”, “konak beriş”, “güle kılış”, “supra kaktı”, “bala körer”, “hizmet aşı”, “usta yoklandı” şekillerinde adlandırıldığı görüldü.

Surhan vahasında sünnet düğünüyle ilgili şu âdet, folklor türleri ve halk oyunları vardır.

CER: İnsanları düğüne davet etmek amacıyla belli kişiler tarafından bağırarak söylenen şiirler olup, düğün haberi verilir, düğün sahibinin eli açıklığı ve düğüne hazırlığı metnedilir.

Baysun ilçesinin Tuda köyünde uzun yıllar cercilik yapan Baynazar Mustafakulov’dan aldığımız bilgiye göre, sünnetten önce düğün sahipleri cerciyi davet ederek güzelce ağırlarlar, sırtına çapan giydirirler. Düğünden bir gün önce cerci atına binerek köyü dolaşır ve adamları düğüne davet eder:

Adamlar ey adamlar,
Bağda bitmiş bademler,
Çupran toyu çeçeleb,
Toy kırlarlar geceleb,
Toydan getirdim haber,
Gelininz heş-i taber!

Yer ocaklar oyuldu,
Çarkırira koyunlar soyuldu,
Köpkerinin salimine,
Koşalab koçkar koyuldu,
Kimin olsa tülparı,
Kalmasın, gelsin barı!

⁸ Jumaev, A. Sh., **XIX asrning oxiri - XX asr boshlarida Buxoro vohasi o‘zbek va tojiklarida bolaning tug‘ilishi hamda tarbiyasi bilan bog‘liq urf-odatlar va marosimlar:** Tarix fanlari nomz. diss. – Toshkent, 1991. B.126-130.

⁹ Jo‘raboiev, A., **O‘zbek tilida to‘y marosim nomlari (Andijon gruppasi shevalari materiallari asosida):** Filol. fanlari nomz. diss. Toshkent, 1971. B.139.

Yukarıdaki parça kendine özgü poetik yapıya sahip olup altışar mısradan ibarettir. Mısraların a-a, b-b, c-c şeklindeki kafiyesi parçanın daha etkili ve ahenkli olmasını sağlamıştır. Parçada kullanılan “Yer ocaklar oyuldu”, “çarkırıra koyunlar soyuldu” gibi ifadeler ülkenin başka bölgelerindeki cer koşuklarının “ocağını uydurmuş”, “kaşka koyunu soydurmuş” gibi varyantlarıyla söylenmiştir. Bu da parçanın geleneksel karakterde olduğunu gösterir.

KAVZAK OYUNU: Surhan vahası ahalisinin sünnet düğününde “odun yiğar” veya “odun toy” ve “nan pişti” âdetleri ayrı bir önem taşır. Yemek pişirmek için gereken odunları hazırlama âdetine Andican vilayetinde “odun aşı” denilir¹⁰.

Genel sünnet düğünü folklorunun geleneksel unsurlarından biri olarak yayılan bu âdetin bir şekli Baysun ilçesinin köylerinde korunmuştur. Sanatçı âlim R. Abdullayev tarafından derlenen bilgilere göre, Baysun ilçesinin Saryasya, Gümetek, Korganca, Evlat, Rebat, Tuda, Aylangari, Pasurhi ve Gaza köylerinde sünnetten önce odun düğünü yapılır. Düğünden iki gün önce gerçekleştirilen bu âdetde odunlar dağdan getirilir. O gün köy muhtarının emriyle köyün gençleri dağdan kurumuş ağaçları getirmek üzere yola çıkarlar. Düğün yapılan yerde de odun toplayanlar için ziyafet hazırlanır. Delikanlılar topladıkları odunları eşeklere yükleyerek geri dönerler ve gelirken çam ağacının kabuğu alınır. Bu kabuğa Baysunluların dilinde “kavza” denilir. Delikanlılar arasından daha canlı ve şen olanı bu kabuğu göğsüne, iki eline bağlar ve kafasına bu kabuktan maske takar. Bu delikanlı diğerlerin önünde gelerek çeşitli hareketler yaparak dans eder. Böylece düğün yerine gelirler. Adamlar onları sevinç ve bağırtilarla karşılarlar. Maskeli delikanlı ortada dans eder. Düğün sahibi delikanlılara hediyeler verir. Bu dansa kavza (diğer köylerde kavzak) denilir. Bu dansın yapılmasının sünneti yapılan çocuğa mutluluk ve sağlık getirdiği düşünülür¹¹.

Bu dansın adı olarak kullanılan “kavza” terimi bir şeyin kabuğunu çıkarmak anlamını taşıyan “kavzamak” fiilinden yapılmıştır. Ayrıca, pirincin kabuğunun çıkarılması da dilimizde “şalı kavzamak” denilir. Çocuğun beşiğinin altına konulan, içine pirinç kabuğu konularak dikilen döşeğe kavzak denilmesinin sebebi budur.

Bize göre, kavza oyununun kökleri atalarımızın ağaç kültüyle ilgili eski mitolojik tasavvurlara ait sembolik âdetlere dayanır. Geçmişte yaşayan insanlar doğadaki her şeyin bir sahibi olduğuna inandıkları için ormandaki ağaçların ruhunu da mitolojik mahlûk olarak düşünmüşler. Adamlar odun getirmek için ormana gittikleri zaman orman ruhunun zarar vermemesi için kurban kesmişler ve odun almak için bu mahlûktan izin istemişler. Bu merasimde odunculardan biri orman ruhunun kılığına girerek sembolik hareketlerle dans etmiş. Bu merasim unutulunca onun bir kısmı olan dans da sünnet düğününde yaşamaya devam etmiştir. Bizce, kavza oyununda çam kabuklarını vücuduna bağlayarak maske yapan adam aslında orman ruhunun mitolojik timsalidir.

Ayrıca, maske olarak kullanılan çam kabukları sünnet yemeğinin ateşine atılıp yakılmıştır. Bu hareket de sembolik anlama sahiptir ve orman ruhunun kılığına girebilecek kötü güçlerden arınmak amacıyla yapılır.

¹⁰ Jo‘rabojev, *age*, B.142.

¹¹ Abdullaev, *age*, s.182.

ÇANKİ: Surhan vahasında sünnet düğününün gecesinde kadınların toplanarak eğlenmelerine “çanki” denilir. Çanki kelimesi düğün merasimleri folklorüne ait eski terimlerden-dir. Alishir Nevaî'nin “Mizan-ul-evzan” eserinde bu kelime çengi olarak anılır: “yine çengidirkim Türk ulusu züfâf ve kız köçürü toylarında anı eytürler, ul sürededür begayet muassir ve iki nevidir. Bu nev hiçbir vezinle rast gelmez ve bir nevide bir beyit eyitülürkim, munsarihi matviyi mevkuf behridir ve yâr yâr lafzını redif ornuna mezkur kılarlar.”¹²

Çinga kelimesi Alishir Nevaî'nin “Seddi İskenderî” destanında da kaydedilmiştir:

Desen sen ki: can kardeşim yâr yâr!
Men aytay ki: munlu başım, yâr yâr!
Nevaî su sermenzilin Çingedir,
Sürüdün dağı sür ara çingedir¹³.

Dilbilimci E. Umarov'un tespit ettiğine göre, “şairin eserlerinde geçen çengi, çinga, çing, çeng şekilleriyle kullanılan kelime aslında çinka olup, Türk dili özelliklerini daha çok koruyan Tuva diline göre incelenirse, çi-ince(krş: çiyillamak)+in- avaz (krş. indemedi)+ ka (ek) olup, nikâh gecesine kızın ince sesle dertli derli söylediği şarkısını anlatır.”¹⁴

Ünlü âlim V. V. Radlov bu kelimenin “çângâ” şeklindeki varyantını “halk koşuklarının bir türüdür. Gelinin karşılanmasında şarkıcılar tarafından söylenir” diye açıklamıştı¹⁵. Ayrıca, Türkçede “çenge kelimesi gelini karşılariken söylenen koşuk” anlamını taşımıştır¹⁶.

Dilbilimci E. Umarov'un yazdığına göre, “Yalnız atın çengi çıkmaz” atasözünde geçen “çeng” kelimesi “avaz, ses, şan” gibi anlamları taşımaktadır¹⁷. Bize göre de bu kelime toz anlamında olmayıp, “ses, avaz” anlamını taşıyor, çi/ çe köküne dayanmaktadır.

Çengi/ çenki kelimesinin çinke olarak kullanılan varyantı Taşkent vilayeti ilçelerinde yapılan nikâhlarda kız ve kadınların toplanarak şarkılar söylediği merasimin adı olarak korunmuştur¹⁸. Taşkentliler eskiden kız ve kadınları bu merasime davet ederken “Filancanın evine çinkeye!”¹⁹ diye haber verirlermiş. Bunun “çiyne” şeklinde bir türkü türü de vardır:

Laparçılar yığılıp çiyne kılar,
Yaman adam her gepi giyne kılar,
Yahşi adam oynab külüb keçirür,
Yaman adan kan zerdap içirür²⁰.

¹² Alisher Navoiy, **Mezon ul-avzon**, O'n besh tomlik, 14-tom, Toshkent, 1967, B.180.

¹³ Alisher Navoiy, **age**, B.1516-1517.

¹⁴ Umarov, E., “Chinka qanday qo'shiq?”, **O'zbek tili va adabiyoti**, Toshkent, 2003, 6. son. B.85-86.

¹⁵ Radlov, V. V., **Opit slovaryâ tyurkskix narechiy**, T.3. Chast 2. Moskova, 1899. s.1962–1963.

¹⁶ **Turetsko-russkiy slovar**, Moskova, 1931. s.198.

¹⁷ Umarov, E., **age**, B.64.

¹⁸ Mirzaev, T. - Jo'raev, M., **Folklor va yozma adabiyot munosabatlarini o'rganishda N. Mal-laeving o'rni Poktiynat**. Toshkent, 2002, B.17–19.

¹⁹ Alaviya, **age**, B.43.

²⁰ **Oy oldida bir yulduz. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari**, To'plab, nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi: M. Jo'raev, Toshkent, 2000, B.125.

20 Ağustos 1963 tarihinde Seyrem'e bilimsel sefer yapan S. Züfarov "çinke" kelimesinin sünnet düğünlerinde akşam yapılan bir ziyafet olduğunu tespit etmiştir. Taşkentliler düğün günü gece ateş yakarak onun etrafında eğlenmeye "çinke" derlermiş. Bu âdet Seyrem'in bazı köylerinde "çakaçümbürçak"²¹ olarak adlandırılmış.

Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Cizzak vilayetine 1980 yılında gerçekleştirdiği folklor seferine katılan Ş. Turdimov'un tespitine göre, Bahmal ilçesinin Navka köyünde yapılan sünnet düğünlerinde "çavka" şarkıları söylenmiştir. Âlimin dediğine göre "çavka" – ateş demektir²².

Surhan vahası düğünleriyle ilgili "çenki" kelimesi Özbek halk edebiyatında eskiden kullanılan bir terim olup, şarkılar söylenen ve dans edilen bir merasim adı olarak kullanılmıştır. "Laparciler yığılıp çiyne kılır" mısrası bunu kanıtlar. Sonradan bu terim düğünde şarkı söylenip dans edilen yer olarak kullanılmıştır.

Surhanderya vilayetinin Şirabad ilçesinden alınan bilgiye göre, "çenki"de "Hay bala bala yâr yâr" şarkısı söylenmiştir. Bu şarkının Şirabadlı Heyitkul Begmatov'un ağzından yazın alınan örneği yedi heceli mısralardan oluşmuş olup, her mısradan sonra "hay bala bala yâr yâr" tekrarı kullanılmıştır. Şarkı söylendiğinde orada bulunan akraba kadınlar dans ederler. Şarkı söyleyen dans etmekte olan kadını tarif eder, bazen de şaka yapar:

Terek başında hekke, hay bala bala yâr yâr,
Seyregeni nimesi, hay bala bala yâr yâr,
At oynatıp erte keç, hay bala bala yâr yâr,
İmlegeni nimesi, hay bala bala yâr yâr.

Dalada bir yonguçka, hay bala bala yâr yâr,
Halang beli ingiçke, hay bala bala yâr yâr,
İngiçke demeyin belini, hay bala bala yâr yâr,
İndi girdi kırk üçge, hay bala bala yâr yâr.

Sünneti yapılan çocuğun teyzesinin dans ettiğinde söylenen bu parçada dans eden kadının dudaklarını farenin ısırıldığı söylenerek mizahi etki sağlanır:

Tegirman-a terğsrman, hay bala bala yâr yâr,
Teveregi demirden, hay bala bala yâr yâr,
Oynab turgen halanın, hay bala bala yâr yâr,
Lebini sıçan kemirgen, hay bala bala yâr yâr.

Elma ballı demeyiniz, hay bala bala yâr yâr,
Behi tallı demeyiniz, hay bala bala yâr yâr,
Oynab turgen halanın, hay bala bala yâr yâr,
Burnu hallı demeyiniz, hay bala bala yâr yâr.

²¹ O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor arxivi. M. Alaviya fondi. 1-papka.

²² Turobova, M., Turdimov Sh., "Folklor ekspeditsiyasi", O'zbek tili va adabiyoti, Toshkent, 1981, 3-son., B.7.

“Çenki”de söylenen şarkılar genelde şiir niteliğinde olup, günümüzde bu âdetin şiirseliği korunmamıştır. Dolayısıyla, “çenki”de kadınlar bildikleri şarkıları söylerler. Yukarıdaki parçanın tekrarı olarak kullanılan “hay bala bala yâr yâr” ifadesi diğer şarkılar için de tekrar olarak kullanılır.

BALA KELDİ: Surhan vahasının Denov ilçesinde yaşayan ahali arasında sünnet merasimiyle ilgili Bala keldi âdeti korunmuştur. Bu âdette ‘Hay yar dost’ koşuğu söylenir. Bu âdet de Özbek sünnet düğünleri için ortak özelliktir. Sünnet yapılacak çocuğun komşunun veya bir akrabanın evine götürülerek sünnet yapılmadan önce veya düğün akşamında delikanlılar tarafından koşuk söyleyerek getirilmesi âdeti eski dönemlere ait sınav merasimlerine dayanır. Etnografik kaynaklara göre, eskiden çocuğun yetişkinlerin sırasından yer alması için çocuk kâhinler ve kabileyi düşmanlardan koruyan delikanlılar kabileden belli bir uzaklıkta olan yere çocuğu götürürlerdi. Çocuklar orada bu merasime hazırlık görürlerdi. Kâhinler onlara kabilenin örf ve âdetlerini, geleneklerini öğretmişlerdir. Hazır olan çocuklar delikanlılar tarafından kabileye geri getirilmiştir²³.

İşte bu merasim yüzyıllar sonra belli değişikliklerle Özbek merasim folklorunda “Bala mast”, “Bala kaçtı”, “Bala keldi” gibi âdetleriyle korunmuştur. Özellikle, Andican vilayetinde düğün günü sünnet yapılacak çocuğun bir akrabasının evine götürüp gizlemesi âdeti var olup, “bala berkitti”, “bala alıp kaçtı”, “oğul yaşırış” gibi adlarla adlandırılır²⁴. Kaşkaderya vilayetinin Kesbi ilçesinde ise sünnet yapılmadan önce “Bala kaçtı” merasimi yapılmıştır. Burada yiğitler çocuğu dayısının evine götürürler ve akşam da meşaleleri yakarak ve şarkı söyleyerek düğün yerine getirirler²⁵.

Surhan vahasında geleneğe göre düğün günü çocuk süslenmiş bir ata bindirilerek 10-15 kişi eşliğinde müzik sesleriyle mahalleyi gezerek en yakın akrabasının evine gelirler ve orada ziyafet çekerler. Çocuğu mahallede gezdirirken mahallenin bütün çocukları onlara eşlik ederek “Hey yar ey hey dost, hey dos, dost dost” koşuğunu söylerler:

Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost
Yalpızın bergi yalnıze ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost,
Atang bazar barganda ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost,
Kanday yatasan yaknız ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost.

Nari betning kemeri ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost,
Hurullaydı şamalı ey,

²³Bkz. Tolstov, S. P., *Drevniy Xorezm*, Moskova, 1948. s.311; Sazonova, M. V., *Traditsionnoe xozyaystvo uzbekov Yujnogo Xorezma*, Leningrad: Nauka, 1978. s.89.

²⁴Jo‘raboev, *age*, B.148–149.

²⁵Davlatov, S., “Bola sochdi marosimi”, *O‘zbek tili va adabiyoti*, Toshkent, 1996, 2-son, B.43–46.

Altı ay kolumda turdu ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost,
Yetti güllü romalı ey,
Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost.

“Bala keldi” koşuğunun metni halkımız tarafından geleneksel olarak söylenen dört mısralı bentlere her mısradan sonra “Hey yar ey hey dost, hey dost, dost dost” eklenerek gelişmiştir. Koşukta halk şiirinin poetik vasıtalarından, ezcümle remiz, benzetme gibi sanatsal vasıtalarından yararlanılmıştır. Şu bentte yer alan “dam” ev ve aileyi anlatıyorsa, onun üstündeki “beda” genç ve güzel bir kızın sembolüdür.

Denov ilçesindeki eski “Sosyalizm” cemaat birleşmesinin Uşar adlı yerinde yaşayan 48 yaşındaki Rozibay Kerimov’dan 1973 yılında B.Sarımsakov tarafından yazılan bilgiye göre “çukran düğünü”nde çocuk ata bindirildikten sonra onun etrafına maden para atılarak şu koşuk söylenmiştir:

Dağa çıktım çirmeşip, hay yâr yâr, hay dost,
Ciyran ata mingişip, hay yâr yâr, hay dost,
Ciyran ata cül gerek, hay yâr yâr, hay dost,
Çemene bülbül gerek, hay yâr yâr, hay dost.

Bundan bardım endizge, hay yâr yâr, hay dost,
Atım tayrıldı buza, hay yâr yâr, hay dost,
Tayrılmaya bu yahşi, hay yâr yâr, hay dost,
Oynamaya kız yahşi, hay yâr yâr, hay dost²⁶.

Göründüğü gibi, daha önceki koşuktan farklı olarak “hay yâr yâr, hay dost” ifadesi tekrar edilmektedir. Bu koşuk metin kuruluşu ve veznine göre iki şekilde söyleniyormuş. Yukarıdaki parça yedi heceli bent şekline sahip ise, “hay yâr yâr, hay dost” tekrarı ile söylenen başka bir koşuk 11 hecelidir:

Koy içiden sudrap çıktım kuzuyu, hay yâr yâr, hay dost,
Nadan başım tanımadı yazını, hay yâr yâr, hay dost,
Nadan başım tanısaydı yazını, hay yâr yâr, hay dost,
Berer edi gül Zibayım karzını, hay yâr yâr, hay dost²⁷.

Görüldüğü gibi, hatna düğününde “Bala keldi” âdetini yerine getirirken söylenen “Hay yar dost” koşuğunu söyleyen kişiler vaha folklorunun çeşitli geleneksel metinlerinden yararlanmışlardır. Yukarıda geçen bent de aslında “Yazı ile Ziba” destanı veya aynı konuya ait koşuklar serisine ait olup, onu söyleyenin ustalığıyla sünnet düğününde söylenmektedir.

“Bala keldi” âdetinde söylenen geleneksel koşuğun 11 heceli bir örneğini Denov ilçesinin Hayrabad köyünde yaşayan 72 yaşındaki Mirzakul ata Penciyev’den yazın almıştık. Ona göre, sünnet düğünü akşamı mahallenin 10–15 civarında delikanlısı çocuğu süsleyerek beyaz ata bindirirler ve her sokaktan geçerler. Her ev sahibi bu çocuğun üzerinden maden

²⁶ O’zR FA. Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor arxivi. Inv. № 1680/5. – B.17.

²⁷ O’zR FA, age.

para atarak şekerler hediye eder. Atı yönlendirmekte olan delikanlı da koşuğu söyler, kallar da tekrara eşlik ederler:

La ilaha kudretih hasilası, hay yâr yâr, hay dost,
Farzand bolar adamzatın meyvesi, hay yâr yâr, hay dost,
Ger olmasa adamzatın meyvesi, hay yâr yâr, hay dost,
Sabil kalar malü mülkü hemmesi, hay yâr yâr, hay dost.

La ilaha kudretinden korkaman, hay yâr yâr, hay dost,
Yiğitmen, yiğit canımdan korkaman, hay yâr yâr, hay dost,
Yiğitlikte kılıbman kop günahını, hay yâr yâr, hay dost,
Tamdan aş kay azaptan korkaman, hay yâr yâr, hay dost.

La ilaha kudretinden su akar, hay yâr yâr, hay dost,
Yırakka kız bermengler, alır gider, hay yâr yâr, hay dost,
Yırakka bergen kızının rengi sarı, hay yâr yâr, hay dost,
Közüden yaşı akar misli arık, hay yâr yâr, hay dost²⁸.

Merasim sırasında koşuk söyleyen delikanlılar her eve girdiklerinde ev sahipleri onlar için ziyafet çekerler. Ziyafetten sonra da sünnet yapılacak çocuğun üstüne maden paralar ve şekerler atılır. Çocuğu akşama kadar böylece gezdirmişler. Bu arada kendileri de beş on sum para toplayabilmişler. Çocuğu böyle akşama kadar gezdirmenin amacı da onu iyice yormaktır. Böyle yapıldığında çocuğun sünnete karşı tepkisi daha az olur.

“Bala keldi” koşuğunun bu örneğinde Özbek folklorunde geleneksel olarak söylenen mısralar da kullanılmış olup, “Enip keldim Aktaştan, Romalim düştü baştan” mısralarının “Gelin heldi Aktaştan romali uçtu baştan”, “Su geledi Aktaştan, Şirazi düştü baştan” gibi şekilleri vardır. Özbek folkloru için oluşum şekli ve geleneksel şiir kalıbına dönüşen mısralar Surhan vahasında merasim koşuklarının gelişmesinde önemli yer tutmuştur. Ezcümle, “Su geledi Aktaştan” mısrasına “yâr yâr yaran ey” tekrarını ekleyerek söylediğimizde başka bir âdetin koşuğuna dönüşür. “hay yâr yâr, hay dost” tekrarıyla söylendiğinde de sünnet düğünü koşuğu olur. Yani poetik tekrarlar koşukların karakter ve tür özelliklerini değiştirmiştir.

NAKIŞ: Surhan vahası sünnet düğünü merasiminin âdetlerinden biri de nakıştır. Nakış gündüz herkese pilav dağıtıldıktan sonra şarkı ve danstan ibaret eğlencenin adıdır. Sarıasya ilçesinin Deşnabad köyünde yaşayan Hurrem dede Turdiyevden Muzaffer Neimov’un yazın aldığı bilgilere göre, eskiden oraların sünnet düğünleri nakış eğlencesiz geçmiyormuş. Düğün sahibi tarafından süslenerak çevresine çiçekler dikilen dörtgen biçimindeki yer nakış diye adlandırılmış. İşte bu nakış düğününü sabahleyin düğün yapılan evin damına serilir ve üstüne iki tane ekme ve ayna konulur. Ekmeğin anlamı çocuğun rızkının bol olmasını dilemektir. Ayna da onun hayat yolunun aydın olmasını ifade eder. Nakış eğlencesi geleneğe göre cercilerin:

²⁸ O‘zR FA. age. Inv. № 1833.–B.86-87.

Adamlar ey adamlar,
İşitmedin demengler.
Hani nakışı alıp çıkınız,
Nakış bazmını başlayacağız ehe-hey!

Sesleriyle başlar. Daha sonra başına dörtgen nakış kondurmuş bir adam ortaya çıkar ve şu şarkıyı söyler:

Alo laylay, balo laylay,
Kanatı kapkara laylay,
Hindistandan uçup gelen,
Kanatı kapkara laylay.

Daha sonra orada toplanan delikanlılar iki guruba ayrılarak dört mısralı bentler şeklinde şiir okumaya başlarlar. Yarışmayı başlayan kişi:

Ne'termen gider oldu,
Menzile yeter oldu,
Kara gözlü kalemkaş,
Sergerdan eder oldu,

dediğinde onun taraftarları: "Bas, bas, bas!" diye ona eşlik ederler. Buna karşılık olarak ortaya öbür guruptan başka bir kişi çıkar:

Çumçuğum çirilleydi,
Kanatı pırillaydı,
Yarime baray desem,
Gupegi gırillaydı.

Onun taraftarları da "Bas, bas, bas!" diye eşlik ederler. Sonra tekrar birinci gurup sıraya geçer:

Aşığım ararım yok,
Geceye kararım yok,
Başıma müşkül gelse,
Şu işten haberim yok.

Taraftarları: "Bas, bas, bas!"

İkinci gurup:

Yeni ayın aydını,
Değirmenin gerdünü,
Hiç bendeye salmasın,
Şu balanın derdini.

Taraftarları: "Bas, bas, bas!"

Nakış bazmı geleneğine katılanlar böylece koşuk söyleyerek sokakları gezerler. Bu âdet mahiyetine göre Harezmi vahasında geleneksel olarak yapılan "Çemençi" koşuklarına benzer. Bu tip koşuklar karşılıklı söylenmesi, yedi heceli mısralardan oluşmuş olması ve tıpkı bir tiyatro gibi gerçekleştirilmesiyle ayrıcalık taşır.

ALKIŞ: Sünnet düğünü sona erdiğinde fatiha ayımları – alkışlar Surhan vahası için özgü bir gelenektir. Kumkorgan ilçesinin Azlarsay köyünde yaşayan Mamatkulov Bazar'ın ağzından yazın alınan bilgiye göre, sünnet düğününün sonunda düğün katılımcılarından en

büyük olanı “İlahi amin, çocuğumun zuvalasını büyük kılsın, hoş vakit nasip etsin, Allah-ü Ekber!” veya “Amin, balamın zuvalası sağlam olsun, evinde altın kapı olsun, yediği üzüm olsun, ömrü uzun olsun, Allah-ü Ekber!” –diye dua eder.

Denov ilçesinin Hayrabad köyünde yaşayan Pardayev Açıl’in dediğine göre, sünnet düğününde şu alkış metni söylenir:

İlahi amin!
Balamın beslediği tay olsun,
Özü yumalayan bay olsun,
Koyunu kuma caylansın,
Korson kuyruk bağlasın,
Karpuz gibi tanab atsın,
Aşkabak gibi gülleb yatsın,
Yürgen yolu gül bolsın,
Ocağı tola kül bolsın,
Uyining üstü yol bolsın,
Sandığı tola pul bolsın,
Rızkı ruzi mol bolsın,
Qariyib biz gib çal olsun,
Yegeni yağlı petir olsun,
Alpamışday batur olsun,
Balamı göremeyenler,
Sarkıtına zar bolsın,
Koy kotanının başıga,
At çaptırsa yetmesin,
Gürkireb gelen devleti,
Tepkilese ketmesin,
Üst üstige üyeverdin,
Toy toylab toy bereversin,
İlahi amini Allah-ü Ekber!²⁹

Makalede ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

1) Genel Özbek folklorunda olduğu gibi Surhan vahasında sünnet düğünüyle ilgili eski gelenekler postfolklor şeklinde olursa da devam etmektedir. Vaha ilçeleri boyunca yaptığımız araştırmaların sonucunda “körpe dikti”, “küçük meslehet” veya “küçük toy”, “meslehet aş”, “odun aş” veya “odun yığar”, “kazan kuruş”, “nan pişirer”, “kiyit piçer”, “Hatmi Kur’an”, “nahar aş”, “bala geldi” veya “hay yar dost”, “bala giyindirer”, “çanki”, “kette toy”, “konak beriş”, “güle kılış”, “supra kaktı”, “bala körer”, “hizmet aş”, “usta yoklandı” gibi dallarının korunduğu tespit edildi.

2) Surhan vahası sünnet düğünlerinin gerçekleştirme tertibi, âdetlerin terkibi ve geleneksel folklorlara göre ortak özelliklere sahip ise de bölgesel özelliğine göre ayrıcalık taşımak-

²⁹ O‘zR FA. Age, Inv. № 1833. – B.79.

tadır. Ezcümle, cer, bala keldi, çenki, nakış, güle kılış gibi âdetler gerçekleşme şekli, manası ve mahiyetine göre Surhan vahasına ait olduğu görülür.

3) Vahada yapılan sünnet düğünleri üç ayrı gurupta incelenebilir: düğün cerleri (çağrılar), kavza oyunu, kiyit biçer âdeti koşukları; sünnet düğünün geçiş süreciyle bağlı folklor koşukları – bala kiyintirar, bala keldi, çenki, nakış koşukları; sünnet düğününün sonu olan folklor koşukları – düğün alkışları.

4) Genel Özbek merasimleri folklorunda olduğu gibi Surhan vahasında da sünnet düğünleriyle ilgili eski etnofolklor gelenekler postfolklor şekilde olsa da varlığını sürdürmektedir. Surhan vahasında yapılan düğün törenleri yapılışı ve anlamına göre genel Özbek folkloruyla ortak özelliğe sahip ise de bölgesel açıdan farklılık taşırlar. Özellikle, “car, bala keldi, çenki, nakış, güle kılış” gibi âdetler gerçekleştirilme şekli ve anlamına göre vaha ahalisinin etnokültürel özünü kendinde bulundurmuş olmasıyla farklılık taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullaev, R., **Obryad i muzika v kontekste kulturi Uzbekistana i Sentralnoy Azii**, Tashkent, 2006.
- Alaviya, M., **O'zbek xalq marosim qo'shiqlari**, Toshkent: Fan, 1974. (B. 43.)
- Alisher Navoiy, **Mezon ul-avzon**. O'n besh tomlik. 14 Tom. Toshkent, 1967. (B. 180.)
- Alisher Navoiy, **Xamsa**, Toshkent, 1958. (B. 1516-1517.)
- Ashirov, A., **Zurriyod sinovi Cirli olam**, Toshkent, 1999. (№6. B.12.)
- Basilov, V. N., **Sunnat-toy v Ferganskom kishlake Etnograficheskoe obozrenie** M., 1996. (№3. - s. 99-112)
- Davlatov, S., “Bola sochdi marosimi”, **O'zbek tili va adabiyoti**. Toshkent, 1996. (B. 43-46.)
- Davlatov, S., **Qashqadaryo vohasi o'zbek to'y marosimlari folklori**, Filol. fanlari nomz. diss. avtoref. Toshkent, 1996. (B.13-18)
- Hamroqulova, B., **Surxondaryo viloyati bolalar bilan bog'liq urf-odatlar**, Tarix fanlari nomz. diss, Toshkent, 2003. (B.107-117)
- Ismailov, H., **Sunnat to'yi. O'zbek to'ylari**, Toshkent, 1992. (B. 39-41)
- Jo'raboev, A., **O'zbek tilida to'y marosim nomlari (Andijon gruppasi shevalari materiallari asosida)**: Filol. fanlari nomz. diss., Toshkent, 1971. (B.139, 142, 148-149)
- Jumaev, A. Sh., **XIX asrning oxiri - XX asr boshlarida Buxoro vohasi o'zbek va tojiklarida bolaning tug'ilishi hamda tarbiyasi bilan bog'liq urf-odatlar va marosimlar**: Tarix fanlari nomz. diss. Toshkent, 1991. (B.126-130.)
- Kosven, M. O., **Ibtidoiy madaniyat tarixidan ocherklar**. Toshkent, 1960. (B. 155-156)
- Mirzaev, T., Jo'raev M., **Folklor va yozma adabiyot munosabatlarini o'rganishda N. Mallaevning o'rni Poktiynat**. Toshkent, 2002. (B. 17-19.)
- O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor arxivi. M.Alaviya fondi.** 1-papka)
- O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor arxivi.** Inv. № 1680/5. (B. 17.)

- O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti Folklor arxivi.** Inv. № 1833. (B. 79, 86–27.)
- Oy oldida bir yulduz. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari,** To'plab, nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi: M.Jo'raev. Toshkent, 2000. (B.125.)
- Qoraboev, U., **O'zbek xalq bayramlari.** Toshkent, 2002. (B.124)
- Quronboeva, N. R., **Xorazm to'y qo'shiqlari,** Filol. fanlari nomz. diss. avtoref. Toshkent, 1998. (B. 11–15)
- Radlov, V. V., **Opit slovarya tyurkskix narechiy.** T.3. Chast 2. Moskova, 1899. s.1962-1963.
- Sarimsoqov, B., **Xatna to'ylari folklori O'zbek folklori ocherklari.** 1-tom. Toshkent, Fan, 1988. (B.131–134, 190–193, 191.)
- Snesarev, G. P., **K voprosu o proisxojdeniya praznestva sunnat-toy v ego sredneaziatskom variante Sredneaziatskiy etnograficheskiy sbornik.** Kn.3. - Leningrad: Nauka, 1971, s.256-273.
- Turobova, M. - Turdimov Sh., "Folklor ekspeditsiyasi", **O'zbek tili va adabiyoti,** Toshkent, 1981. - 3-son. B.7.
- Tursunov, N. N., **Etnicheskie osobennosti naseleniya Yujnosurxanskogo oazisa (konets XIX nachalo XX v.):** Avtoref. diss. kand. istorich. nauk. Tashkent, 2007, s.22–23.
- Turetsko-russkiy slovar,** Moskova, 1931, s.198.
- Umarov, E., "Chang" so'zi bilan bog'liq ikki ibora", **O'zbek tili va adabiyoti.** Toshkent, 1980, 2 son. (B.64.)
- Umarov, E., "Chinka qanday qo'shiq?", **O'zbek tili va adabiyoti,** Toshkent, 2003, 6 son. (B. 85–86.)